

Zakład Paleozoologii

Wydział Nauk Biologicznych

Uniwersytet Wrocławski

Ocena rozprawy doktorskiej mgr Jana Wiejackiego pt. „Łowiectwo na obszarze Wielkopolski i Pomorza we wczesnym średniowieczu. Studium archeozoologiczne”.

W związku z powierzeniem mi funkcji recenzenta w przewodzie doktorskim Pana mgr. Jana Wiejackiego na podstawie uchwały Rady Dyscypliny Archeologia Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu podjętej na posiedzeniu w dniu 24 września 2024, przedstawiam recenzję rozprawy doktorskiej pt. „Łowiectwo na obszarze Wielkopolski i Pomorza we wczesnym średniowieczu. Studium archeozoologiczne”. Rozprawa została wykonana w Instytucie Archeologii UMK pod opieką naukową promotora prof. dr. hab. Daniela Makowieckiego.

Przedstawiona do recenzji praca stanowi bardzo ważne studium nad łowiectwem i fauną dzikich ssaków na obszarze Wielkopolski i Pomorza w okresie wczesnego średniowiecza. Praca stanowi kompilację wcześniejszych badań wielu autorów, w tym Promotora prof. dr. hab. Daniela Makowieckiego i co ważne także samodzielnych badań autora. Jest to pierwsze znane mi tak kompleksowe i szczegółowe studium nad tym problemem, obejmujące duży obszar, przez co wykracza nawet poza ramy pracy doktorskiej. Brak takich, kompleksowych opracowań, obejmujących większe regiony Polski, mimo wielu prac archeozoologicznych jest widoczny i dlatego przedstawione w rozprawie doktorskiej wyniki badań uzasadniają podjęcie przez doktoranta tego tematu.

Szczegółowa struktura i ocena rozprawy

Przedstawiona do recenzji praca liczy 340 strony. Ma ona typowy układ dla tego typu opracowań. Składa się z 8 rozdziałów tj.: 1. Wstęp; 2. Wartość gospodarcza ssaków łownych; 3. Dane archeozoologiczne w kontekście przestrzennym, społecznym i chronologicznym; 4. Skład anatomiczny; 5. Osteometria oraz rozmiary ciała ssaków łownych; 6. Zwierzyna łowna w krajobrazie przyrodniczo-kulturowym Wielkopolski i Pomorza; 7. Ssaki dzikie, a krajobraz przyrodniczy Wielkopolski i Pomorza; 8. Podsumowanie; 9. Literatura, potem następują tabele,

ryciny, wraz z ich wykazem. Bardzo ważną część rozprawy stanowi załączony aneks, w którym zawarto: Katalog kontekstowy szczątków ssaków dzikich uwzględnionych w pracy. W końcowej części pracy zamieszczono różnego typu 73 ryciny i 100 tabel.

Recenzentowi brakuje streszczenia pracy w języku polskim i angielskim, w których mogły być zawarte podstawowe informacje o rozprawie doktorskiej, chociaż może takie streszczenie nie jest wymagane na Wydziale Archeologii UMK.

Pierwszym rozdziałem jest „Wstęp”. Jest on dobrze napisany i stanowi dobre wprowadzenie czytających w zagadnienia zawarte w rozprawie. Przedstawiono tu historię i stan badań na łowiectwem wczesnośredniowiecznym na obszarze Polski, a także ośrodki badające te zagadnienia w naszym kraju. Dziwi brak w tym gronie mojego macierzystego Zakładu, w którym także prowadzone są badania archeozoologiczne, także w stanowiskach, gdzie występują dzikie ssaki, a Zakład Paleozoologii był jednym z pionierów kształcenia w archeozoologii, także na UMK w Toruniu. W kolejnym podrozdziale jasno zarysowano cel i zakres pracy, a także zaakcentowano wyjątkowość przedstawionej do oceny pracy.

Kolejny podrozdział wstępu stanowi przedstawienie założeń metodologicznych i użytych w badaniach autora metod. Przyjęte przez autora założenia uważam za właściwe a użyte metody za jak najbardziej konieczne i adekwatne do osiągnięcia założonych celów badawczych. Omawiane gatunki zwierząt łownych przedstawił w podziale na tzw. „animalia superiora” i „animalia minuta” na podstawie podziału ustalonego w średniowiecznym prawodawstwie łowieckiego, według ich znaczenia gospodarczego i występowania. Autor w swoich badaniach wykorzystał zarówno badania własne, publikowane i niepublikowane źródła, kwerendy źródeł zarówno obejmujących dane paleofaunistyczne jak i dane archeologiczne, historyczne i społeczne. Obszar badań obejmował Pomorze Zachodnie, Wschodnie, Wielkopolskę, Kujawy, Ziemię Chełmońską i Lubuską.

Rozdział drugi zawiera omówienie wartości gospodarskiej ssaków łownych na tle zmian zarówno cywilizacyjnych, społecznych jak i zmian środowiska, związanych z rozpowszechnieniem uprawy ziemi, zmniejszeniem areału lasów, co wywoływało zamiany w dostępności zwierząt dzikich, chociaż w wczesnym średniowieczu nie były jeszcze odczuwalne. Oprócz szczątków pokonsumpcyjnych ważne źródła danych stanowią szczątki kostne, które stanowiły surowiec do wytwarzania różnych przedmiotów.

Autor w swoich badaniach wykorzystał dane ;pochodzące z 172 stanowisk z analizowanego obszaru (Ryc. 1). Najwięcej danych faunistycznych pochodziło z Wielkopolski,

a najmniej z Kujaw i Ziemi Chełmińskiej (Ryc. 2). Jak zaznacza autor w większości stanowisk udział szczątków dzikich ssaków nie przekracza 10%, chociaż zdarzały się stanowiska gdzie był znacząco większy, co jest zgodne z wcześniejszymi obserwacjami (Tab. 1). Dominują szczątki ssaków roślinożernych, przy niskim udziale drapieżników. Jeżeli chodzi o pochodzenie szczątków to dominują materiały z grodów i osad, przy mniejszym udziale z podgrodzi (Tab. 2). Kolejną ważną częścią omawianego trzeciego rozdziału jest szczegółowy opis zbadanych stanowisk w podziale na badane regiony. W każdym opisie ujęto historię osadnictwa, historię badań, a także zestawienie składu gatunkowego szczątków dzikich zwierząt (Tab. 3-8; Ryc. 2-20).

Rozdział 4 omawia zróżnicowanie składu anatomicznego szczątków dzikich ssaków w badanych stanowiskach. Wyniki uzyskano w sumie z 94 stanowisk z obszaru badań. Udało autorowi określić przynależność anatomiczną dla około 1/3 materiału. Oczywiście nie dla wszystkich badanych gatunków te dane są jednakowe. Ponadto występowało zróżnicowanie pod względem części ciała a także różnice pomiędzy grodami, osadami, gdzie dominowały części głowy, a w materiałach z podgrodzi najczęściej było części ręki i stopy. Następnie autor przedstawia te dane w rozbiciu na poszczególne taksony. Wszystkie te dane są odpowiednio prezentowane w tabelach i na wykresach (Tab. 9-33; Ryc. 20-34), które stanowią doskonały materiał dla porównawczych badań innych badaczy, podobnie jak i omówione w rozdziale 5 wyniki badań osteometrycznych.

W wspomnianym wyżej rozdziale 5 zatytułowanym „Osteometria oraz rozmiary ciała ssaków łownych” autor rozprawy szczegółowo analizuje pomiary osteometryczne szczątków szkieletu kończyn dla ssaków dzikich analizowanych w rozprawie. Analizowane dane omówiono w tekście i zaprezentowano w tabelach i wykresach (Tab. 34-100; Ryc. 35-73). Tak jak wspomniano powyżej te wyniki, zebrane dane metryczne i ich analizy stanowią najcenniejszą część rozprawy. Recenzent uważa, że autor powinien jak najszybciej opublikować te dane, żeby stanowiły bardzo cenny i jedyny jak na razie taki zbiór z obszaru Polski. Uzyskane wyniki zostały także porównane ze sobą, celem prześledzenia różnic morfologicznych. Na ich podstawie oceniono tam, gdzie było to możliwe dymorfizm płciowy i obliczono na podstawie odpowiednich współczynników wysokość w kłębie badanych taksonów. Ciekawą i dającą duże możliwości analizą zróżnicowania wielkościowego dla pomiarów jest wskaźnik LSI, czyli tzw. Logarytmiczny indeks pomiarów – Log Size Index. Przy jego pomocy zilustrowano różnice poszczególnych rozmiarów taksonów z okresu wczesnego średniowiecza względem rozmiarów ciała współczesnych osobników, w tym

dymorfizm płciowy. Oczywiście nie dla wszystkich danych ze względu na liczebność pomiarów nie udało się przeprowadzić wszystkich analiz. Dane uzyskane dla większości taksonów dzikich ssaków wskazują na występowanie osobników o większych rozmiarach niż zwierzęta współczesne.

W rozdziale 6 (Zwierzyna łowna w krajobrazie przyrodniczo-kulturowym Wielkopolski i Pomorza), który dostarcza wielu interesujących i cennych danych, omówiono występowanie zwierzyny łownej w krajobrazie Wielkopolski i Pomorza. Na wstępie autor zauważa znaczne zubożenie współczesnej fauny gatunków łownych (9 gatunków) w porównaniu z okresem wczesnego średniowiecza, gdy tych gatunków było 22. W tym rozdziale autor omawia wykorzystanie taksonów *animalia superiora* i *animalia minuta* przez człowieka w kontekście kulturowym, wykorzystania tuszy jako źródła pokarmu, kości i poroża jako surowca i skór. Ważnym zagadnieniem były wykorzystywanie różnorodnych technik łowieckich przez społeczeństwa zamieszkujące badany obszar i praw łowieckich, pośrednio skutkujących ograniczeniami w polowaniach, które omówiono dokładnie w ujęciu taksonomicznym. Omówiono także poszczególne taksony dzikiej fauny, zarówno pod względem ich wykorzystania ze względu na wartość kulinarną, surowcową i innych zastosowań w tym w medycynie. Na występowanie i wykorzystanie zwierząt miał wpływ także krajobraz, gdzie występowała duża gęstość jezior i cieków wodnych, szczególnie w przypadku gatunków związanych z wodą

Ostatni 7 rozdział przed podsumowaniem omawia zmiany środowiska przyrodniczego w otoczeniu omawianych stanowisk w czasie ich funkcjonowania w kontekście występowania dzikich zwierząt. Rozdział ten powstały w wyniku zestawienia danych pochodzących ze źródeł paleośrodowiskowych, archeologicznych, szczątków roślin i zwierząt, stanowi cenne źródło wiedzy, przez to, że wyniki te dane zebrano i przedstawiono w jednym miejscu.

Końcowy rozdział zatytułowany „Podsumowanie” stanowi kompilację wyników zaprezentowanych w manuskrypcie i weryfikację założonych celów. Udział szczątków dzikich zwierząt w omawianych stanowiskach stanowił średnio 6%, ale oczywiście z wyjątkami. Najliczniejszymi gatunkami występującymi w opracowywanych stanowiskach były jeleni szlachetny, sarna europejska i dzik eurazjatycki, co wynika z powszechności ich występowania i dużej tolerancji ekologicznej. Były to także gatunki, które najliczniej występowały w okresie holocenu i także są dominujące współcześnie. Na wysoki udział szczątków jelenia miało wpływ także powszechne wykorzystanie poroży jako surowca. Inne gatunki występowały rzadziej.

Mniejszy odsetek szczątków tura, szczególnie w Wielkopolsce, a wzrastający udział zająca szaraka świadczy o zwiększeniu areału pól uprawnych kosztem lasów. Według prac zespołu prof. R. Kowalczyka z Instytutu Biologii Ssaków PAN w Białowieży tur był związany z terenami bardziej otwartymi, a do lasów został „zapędzony” pod presją człowieka, co mogło się pośrednio w połączeniu z mniejszą plastycznością przyczynić do jego wyginięcia. Czy te dane sprawdzają się u autora rozprawy na podstawie wyników jego badań?

Bardzo interesującym zagadnieniem jest potwierdzenie na podstawie danych autora powstania w badanym okresie sarny polnej co wcześniej opisywał w swoich pracach D. Makowiecki.

Także analizy osteometryczne dostarczyły bardzo interesujących wniosków, co do struktury populacji, dymorfizmu płciowego, a także tego że w porównaniu z okresem wczesnego średniowiecza rozmiary współczesnych form są mniejsze.

Autor rozprawy ma świadomość, że nie wyczerpał całości zagadnienia, co wynika głównie z tego, że cały czas następuje postęp badań, a nie wszystkie problemy są dostępne do zbadania np. problem kłusownictwa. Ważny był także zasięg geograficzny stanowisk objętych badaniami, który został wybrany ze względu na dużą ilość danych, związanych z badaniami nad początkiem państwowości polskiej.

Ostatnimi częściami pracy są spis literatury, zestawienie tabel, rycin wraz z odpowiednimi wykazami i aneks w postaci katalogu szczątków ssaków dzikich omówionych w pracy.

Uwagi związane z merytoryczną stroną pracy:

Recenzent jest pod wrażeniem obszerności studium, które przez swoją kompletność, przeanalizowanie całości zagadnienia nie tylko od strony archeozoologicznej, z zachowaniem kontekstu archeologiczno-osadniczego, a także z uwypukleniem zagadnień związanych ze zmianami środowiska, rosnącego wpływu człowieka, który spowodował wylesienie, przemodelowanie pól, co miało duży wpływ na zmiany flory i fauny. Spowodowało to przemiany faun objawiające się zmniejszeniem liczebności niektórych taksonów, co doprowadziło w okresach późniejszych do ich zaniku (niedźwiedź brunatny, wilk szary i in.), powstaniem nowych form ekologicznych np. sarny polnej co zostało dostrzeżone przez autora itp. Autor nie ma uwag merytorycznych. Układ pracy jest przejrzysty i czytelny. Nie ma zbędnych powtórzeń. Praca jest napisana poprawnym językiem. Czyta się ją z dużą

przyjemnością, wszystkie tabele i wykresy zostały przygotowane bardzo starannie i dobrze służą do ilustrowania tez i wyników badań autora. Tak jak stwierdziłem powyżej szczególnie wysoko oceniam dołączenie kompletnych pomiarów osteometrycznych, wraz z analizami dymorfizmu płciowego, zróżnicowania wielkościowego, wysokości w kłębie i zestawień liczebności poszczególnych elementów szkieletu na badanych stanowiskach. Wszystko to stanowi, że mam nadzieję po opublikowaniu rozprawa będzie nieocenionym źródłem dla innych badaczy, będzie wielokrotnie cytowana i wykorzystywana. Wszystko to powoduje, że rozprawę oceniam bardzo wysoko.

Błędy redakcyjne:

Niestety słabszą częścią rozprawy jest piśmiennictwo, w którym znalazłem liczne błędy w cytowaniu prac w tekście. Piśmiennictwo liczy 357 pozycji. Błędy polegają na braku cytacji w tekście rozprawy (5) i braku w piśmiennictwie publikacji wyróżnionych w tekście (11). Są błędne daty różnych publikacji (8). Recenzent nie zamieszcza szczegółowego wykazu błędów, ale może autorowi rozprawy przesłać taki wykaz. Oczywiście wykazane błędy nie umniejszają wartości manuskryptu i mam nadzieję, że zostaną usunięte w trakcie przygotowania jej do druku.

W podsumowaniu stwierdzam, że mgr Jan Wiejacki wykazał się wysoką umiejętnością prowadzenia badań naukowych, właściwym doбором metod badawczych i wielką umiejętnością wyciągania wniosków z uzyskanych wyników. Rozprawa doktorska mgr. Jana Wiejackiego pt. „Łowiectwo na obszarze Wielkopolski i Pomorza we wczesnym średniowieczu. Studium archeozoologiczne”, spełnia warunki określone w Ustawie z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2016 r., póź. 882 z późn. zm.), w związku z art. 179 ust. 1 ustawy z dnia 3 lipca 2018 r. Przepisy wprowadzające ustawę - Prawo o szkolnictwie Wyższym i nauce (Dz. U. z 2018 r., poz.1669 ze zm.). Na tej podstawie wnoszę do Rady Dyscypliny Archeologia Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu o dopuszczenie mgr Jana Wiejackiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

UNIwersytet Wrocławski
Wydział Nauk Biologicznych
Zakład Paleozoologii
ul. H. Sienkiewicza 21, 50-335 Wrocław
tel. +48 71 375 40 44
(2)

